

РИТОРИЧНО-СТИЛИСТИЧНИ ПОХВАТИ И ПОЕТИКА В ИСИХАСТКОТО ПИСМО НА ГРИГОРИЙ ЦАМБЛАК

Алда Джамбелука КОССОВА (Италия, Палермо)

*А ти, като се молиш, влез в скришната си стая
и, като си заключиш вратата, помоли се на твоя
Отец, Който е на тайно; и твоят Отец, Който
вижда в скришно, ще ти въздаде наяве. А кога
се молите, не говорете излишно, както езични-
ците; защото те мислят, че в многословието си
ще бъдат чути.*

Мт 6, 6—7

Истинска рядкост е културното и духовно наследство на един творец на перото да се споделя едновременно и с пълна равноправност от няколко национални литературни традиции. Точно такъв и извънредно ярък при това е случаят с творчеството на Григорий Цамблак¹, несъмнено най-талантливият и начетен сред учениците на Патриарх Евтимий, най-изисканият сред представителите на Търновската книжовна школа, единственият достигнал, ако не и надминал, величието на учителя си.

Прогонен далеч от българските земи от залелите Балканския полуостров отомански орди, след 1393 година, преминавайки през Сръбско², през Цариград³ и Молдова⁴, Цамблак намира окончателно убежище сред източните славяни, където бива удостоен с митрополитски сан⁵. Там остава до края на живота си. Напуска света, жертва на чумата, през 1420 година.

Надарен с благодатно перо, тънък познавач на Свещените Писания, с изрядна теологическа подготовка, широко популярен и високо ценен благодарение на вещия си ораторски талант, Цамблак ни е оставил обширно и жанрово разнообразно творчество, за съжаление в по-голямата си част все още не само непроучено, но дори и необнародвано⁶.

Моята студия анализира стила на „Похвално слово за Евтимий“ (нататък ПСЕ), паметник отъждествим с връхната точка на неговото творческо съвършенство. Изложените в тези страници наблюдения са само

част от едно по-машабно изследване и не изчерпват резултатите от цялостното проучване. Все пак доказателствената сила на приведените текстове материал е достатъчно голяма и напълно оправдава твърдението, че тази *Похвала* е най-яркото художествено постижение на цялата Търновска книжовна школа.

В ПСЕ⁷ всъщност откриваме всички отличителни характеристики на Евтимиевата филологическа школа и точно това го превръща в нейна най-съвършена рожба. Творбата на Цамблак е вдъхновеният плод на новата литературна насока, идеологически закърмена от исихазма и реализирана на практика от Евтимий. Великият български Патриарх първи спои основните специфики на агиографията с тези на ораторската проза, възраждайки ги в един нов съвършен синтез, с който не само обнови изоснови панегиричния жанр, но го и превърна в достоверно истинно свидетелство. ПСЕ ревностно отразява новата Евтимиева концепция. Действително възхитителен е начинът, по който Цамблак, без да пренебрегне нито една от подробностите, изграждащи цялостната духовна параболана на издигналия се до ореола на святост Евтимий – *Homo Dei*, сътворява един литературен паметник с исторически искрен текст, в който с обновена и облагородена сила прославя и овековечава благоговейната памет на своя учител. И тук, както в похвалните слова, излени от перото на Евтимий, подвизите на героя израстват на фона на един омекотен и пречистен от всякакви видове емоционални ефекти повествователен акомпанимент, който не търси изненадата, нито иска да предизвика почуда или удивление. Напротив, изтъкан само от спокойствие и нежна хармония, той съпровожда с извънредна непринуденост и подобаваща възхваля всеки отделен, възкресен от паметта, епизод. Така изложението тече с ефирна лекота. Възхвалата, микрокомпозитивно вътъкана в самата канана, придава на паметника една увличаща елегантност, пред която и съвременният читател не остава безразличен⁸.

Под вещото око на исихаста Евтимий исихастът Григорий Цамблак се научава как именно трябва да се живее, спазвайки и най-вече прилагайки извънредно строгата дисциплина на това аскетично мистично религиозно течение. По-късно, по време на продължителния си престой на Света гора, той доусъвършенства тази дисциплина. Престоят в Цариградската Патриаршия му подsigурява необходимите условия за дълбочаване на теологическите познания и за шлифоване на творческите изразни средства. Вероятно тук той овладява окончателно съвсем не лесното изкуство да се приравняват истина и изразност, един аспект на неговото творчество, който не е привлякъл вниманието на изследователите. Останал е някак в сянка, незаслужено незабелязан. Затова и поетиката на този творец не е била преценена, изхождайки от принципите на

исихазма, течение на което той е принадлежал душевно, интелектуално и най-важното творчески. Попълването на тази празнина преследват страниците на тази студия, в която анализът на Цамблаковото писмо е произведен на фона на исихазма.

Приведеният документален материал е извлечен от първата част на паметника, завършваща с избора на Евтимий за патриарх; изоставям тук втората част, която, що се отнася до стила на автора, не предлага нищо ново. За една по-цялостна оценка на Цамблаковия творчески профил в заключителната част на студията правя кратка, но достатъчно показателна съпоставка, между стила на Цамблак и този на Епифаний Премъдри, неговият най-забележителен съвременник, абсолютно неоснователно не само въздигнат до ранга на писател-исихаст, но дори указан като продължител, довел до съвършенство стила на Евтимий.

Преди всичко трябва да си припомним, че исихастите са преследвали възстановяването на примитивното общение с Бога, изгубено вследствие греховното падение на човешкия род. Това възстановяване е задължавало дирещия на беззаветно духовно самоусъвършенстване; нещо съвсем не лесно постижимо и към което се е пристъпвало след продължителна и крайно изнурителна подготовка. Успешното преодоляване на този период е довеждало до безукорното ежедневно прилагане на практическите добродетели: безмълвие, въздържание, бдение, смирение и търпение. Пътят за тяхното постигане е бил действително мъчен, суров, строг. Псалмодия, молитва, сълзи и денонощно четене на Свещените Писания; овладяване на инстинктите, пълна победа над страстите, умъртвяване на плътта, свещена аноресия. Щастливото преодоляване на всички тези подготвителни етапи е предхождало поемането на истинския път отвеждащ към духовното усъвършенстване, т. е. до преддверието на съзерцанието.

Само пълното себеотрицание и заличаването на собствената индивидуалност извеждат към съзерцанието. Едва тогава сетните остатъци от жизнена енергия се съсредоточават върху непрекъснатия призив към Бога, докато погледът на моления се е втренчен в небесата. Погълнат от съзерцанието, той остава в очакване на Светия Дух, който, проявявайки се под форма на сияние, ще го освети. Успоредно обаче душата на съвършения се радва на вътрешно просветление, той е обхванат от неземна радост и сладостни тръпки преброждат цялото му тяло. Ненаричаемото, незримото и неизобразимото общение с Бога, т. е. $\eta\sigma\upsilon\chi\iota\alpha$, се осъществява в процеса на мистичен екстаз и под форма на светлина⁹.

Изнурителното постоянстване в душевното усъвършенстване превъзможва емоционалната и биологична човешка слабост и въздига исихаста до едно състояние на духовна благоденствена, абсолютно недос-

тижима по друг начин, умозрителност. Едва тогава присъщите му строга и безкомпромисна философска и религиозна непреклонност му позволяват да се доближи до истината. Ясно е, че преброждането до край на един подобен път, тъй гъсто осеян с толкова много и стоящи на границите на човешката издръжливост изпитания, се е отдавало само на малцина и при това избрани свише мъже.

Свършено ясно е, че неимоверно труднопостижимо се е оказвало проследяването на техния подвиг. Напълно недостижимо е описването на модуса на осъществяване на подобно начинание, тъй строго вътрешно, изцяло душевно, неотлъчно глъбинно; най-гълбинното от всички подвижнически начинания! Кой е имал куража и дръзновението да го опише? И въз основа на какви действителни познания е можел да го стори? Естествено само един друг *Homo Dei*, всецяло обрекъл себе си на преброждането на същия неизразимо труден път е бил в състояние да опита силите си. Единствено един друг самопленник на пълното себеотрицание, човек с велика душевна сила и самоотверженост в името на Христа, но същевременно и бликащ възхита пред подвизите на реализирания исихията Евтимий. Обладан от неудържимото желание да го възхвали и възвеличи, увековечавайки този ненадминат *exemplum*, за да бъде познат и да му подражават бъдните поколения, той поема риска да се опита да предаде словесно онова, което сам е съзнавал прекрасно, че в действителност е било абсолютно неизразимо.

Ревностната смиреност на твореца-исихаст Цамблак, управлявана от собственото му обезличение (задължителна предпоставка за осъществяване на съзерцанието и на общението с неназовимата Истина) подсигурява на фабулния процес насъщните жизнени компоненти: пълна дискретност и абсолютен деликатен свян, неразривно споени от нежната кротост на автора. Но поетият риск е бил действително голям, защото нищо не е било в състояние да заличи, нито да оправдае подобна брутална намеса, подобно дръзко проникване в най-съкровената и посветена само на личния диалог с Бога сфера. Ето защо изтъкването на хвалебственото повествование е придружено от целенасочена и непрекъснато бдяща предпазливост, която е трябвало да предотврати прехвърлянето на онази граница, надникването отвъд която е представлявало непорочно, и затова много строго наказуемо, провинение спрямо молящия се и главно спрямо Бога.

Мярка, умереност, въздържаност, безбурни тонове; едва забележими нюансово преливащи се намеци и препратки акцентират повестуващелната прогресия; реминисценции и позовавания на най-авторитетния и универсален референт, Свещените Писания, подбуждат и точно насочват мисълта и тълкуванието, без обаче никога да се стигне до пълно експлициране.

рок Илия и на Кръстителя в пустинята¹⁴. Интересът обаче не се съсредоточава върху случилото се там. Основна е тяхната абсолютна отчужденост от всякакъв вид гордост, защото това е най-прекият начин за доказване, че дори и славните им подвизи не са накърнили тяхната смиреност¹⁵. А точно тяхното изрядно поведение е подобраният от Цамблак важен референт, чрез който осветлява и държанието на Евтимий, който, посвещавайки живота си на Бога, именно тях е избрал за свои образци. Те са неговите *exempla* за послушание, подчиненост и смирение. На тях той ще подражава до края на своето съществуване.

„Сии оны ревнѣж, свое мѣдрваніе прѣвѣсть, не съпрѣлагалъ въ ихъже по вѣсѣ дѣни исправѣашѣ“. С тези думи Цамблак ни въвежда в словесното пресъздаване на необикновената аскеза (срв. абзаците 9.1—10.5) практикувана от Евтимий – изряден *Vir Dei*. За свидетел на тази крайна аскеза – „подвиг, борба и победа достойни за великомъченик“¹⁶, с която Евтимий е надминал всички други, които са го предшествовали в този път¹⁷, Цамблак призовава самия Христос: „и не имъ нѣкто да свѣдѣтел’ствуетъ ми словоу, нѣ тѣи и самыи бывшии послушливи до смърти, смърти же кръстоу“¹⁸.

Изненадата е голяма. И наистина призоваването на този свидетел не може да не смути. Достатъчно е обаче да спрем за момент вниманието си върху този избор, за да осъзнаем, че той се явява най-естественитеят, ако ли не и единственият възможен. Всеки различен от този избор щеше да прозвучи фалшиво и измамно. Та кой друг е можел да свидетелства онова що е бивало сторено в задължителната секретност на уединението? Кой е можел да се провъзгласи очевидец на умъртвяването на плътта, на борбата срещу атаките на злоковарния, на душевното състезание за самоусвършенстване, на денонощното псалмопение и въздигане на непрекъснати молитви към Бога в онзи усамотен пряк своеобразен диалог с Всевишния? Кой е бил в състояние да надникне в „безметежната пустиня“, избрана от Евтимий за убежище?

„Кто сице хѣдѣжества и коварства искоуши на своемъ тѣлесн лжкаваго и кѣзни, іако нѣкыи ковачъ раждеженое желѣзо водоу, іакоже прѣмѣдрин оны, іако быти томоу въ мѣсто мнѣгыхъ лѣт овнаженіюу доколнѣ, остроуѣ оулики и желаніюу топломоу и штсждоу прѣвѣсходити аже въ таковомъ лювоимѣдрѣстви доволно прѣтрудожденныа оуже? Кто стоаніе вѣсенощное, іако не плѣтѣноу естествоу, нѣ нѣкоемоу камѣнноу стѣлпоу мнѣти сѣ? Кто прѣніе вѣсегдашнее, іако не седмь кратъ въ дѣне хвалити Господа, іакоже въ ѷланиѣ, нѣ и то самое, еже дыхати, прѣніе томоу вѣше, из гажинны доушжъ вѣзсилаемо? [...] Сице и искоусныи нашъ воинъ мыслѣныа врани, лицемѣра сѣ повѣждати сѣ естествомъ паче оны свободнымъ доушжъ повѣждаше естество, и вѣ лжкавомоу не тѣкно въ тѣщевореніе, нѣ и смѣхѣ плѣно вѣзвращеніе, влаженномоу же не тѣкно еже шт повѣды свободненіе, нѣ и еже шт хѣдѣжества вѣспроповѣданіе“... (9.4, 5, 6 и 10.1).

Лекото и безпрепятствено преодоляване на всички крайни аскетични изпитания от страна на Евтимий, истински ненадминат и ненадминуем *miles Christi* не е разкрито пряко, а произтича, напълно естествено и без да се рискува изпадане в грешка или неточно тълкуване, от самото поръчение, възложено му от Теодосий Търновски¹⁹, основателя на Килифаревския манастир. Виждайки, че Евтимий живее „повиноваше сѧ, слѹжа повелѣнію шчю“ проводникът на исихазма в земите на Второто българско царство, „вратїи попиченїа прожддаше слоужбѧ. И да никто сїж тѣлеснѧ възмнит, елико о пици и одѣкани тѣла, нж о спасени доушж и помысль хранени. Сїа вѧ, іако искоусноу вождоу, Евѳїміюу прѣдасть разсждительнын онь штѣць, сам же немногим растоанїемь шт обитѣли краинее везмѣвіа лубомждръствашѧ“ (11.2—3).

Образът на Евтимий се очертава бавно, постепенно придобива реалност и накрая израства пред нас в цялото си скулптурно величие. Но всичко това – нека му обърнем необходимото внимание – се разгръща пред погледа ни косвено, индуктивно, посредством намеци и паралели. Неговата фигура никога не бива изведена на авансцената. Дори и с чувствените му лични заслуги се запознаваме рефлексивно, защото не са пряко оповестени. Напротив, открито са изнесени дарбите и добродетелните подвизи на онези, които са го сторили съпричастник на дарените им свише таланти. По-изчерпателно се говори за тях, защото те, като са инвестирали доходно талантите си, са осигурили неговото формиране и най-вече са допринесли за изграждането на духовната му зрялост. А именно тя ще гарантира изпълнението на поверената му задача, за която е бил избран от Благодатта. Казано с други думи, ние се запознаваме с величието на Евтимий, защото пред нас стегнато и последователно се изреждат духовните подвизи на Григорий Синаит и на Теодосий Търновски, чийто приемник е именно той. Те са били лицата, предопределени свише, за да бдят над усвояването на необходимата му подготовка. Така узнаваме, че Теодосий „великаго сего и црѣкквнѧго стѣпа“²⁰ зѣло юна възспрїемь, благочестїа млѣком²¹ и наказанїи мыслѣныхъ вѣренїи въ мжжа съкрѣшена приведе и органь доухоу, иже таковыхъ трѣвѣжщомоу, прѣдстави. Сѣки Синаискаго оного и мнѡгаго въ боговидѣни Григорїа²² наследѡва оуфинаго житїа правило непрѣльстное, иже Параврскыа горы испытнымъ разоумѧ оуставомъ ни въ чѣсоиже Синаискыа остаати гѡры оуправи, и шного оубо блаженнын Фѣвдосїе, сего же чуднын Евѳїміе прѣемникь житїюу и молитвѣкѣ вѣше“ (12.1—2).

С навлизането в деликатната трактовка на паралела между Евтимий и Мойсей крайната резервираност на Цамблак се превръща в истински свян. Спасителният план на Бога е предопределил Евтимий за земен инструмент на Благодатта и вожд на хората по време на апока-

липтичното разорение, последвало падането на Второто българско царство. Скулптурно неподвижният в своя съзерцателен екстаз Теодосий е посетен от Светия Дух. Нему, превърнал се в огнен стълб – *conditio sine qua non*, за да се осъществи диалогът с Бога – е разкрито пророческото откровение. И тук, както и по протежение на цялото повествование, срещаме задължителния посредник, неизбежния междинен филтър. На първи план пластично се откроява фигурата на блажения Теодосий, който, подобно на старозаветния Самуил²³ „блаженный онь старецъ не тъкмо ажже ѿт добродѣтели въспрїемь мѣзды и части достонныя, нж и пророчьскаго дара гавит сѧ не непричастень“²⁴ (14.1).

Свещеният Евтимий в повествованието продължава да заема отредената му физически тилова непряка и нарочно желано отдалечена позиция. Той има едно основно задължение: „тако прѣдоуѣдѣвъ колѧ господня, выкаемое званїа не ѿтѣгнѣт“ (14.1). Контекстът изисква внимание и осторожност. Съвсем не е тъй лесен, както измамно изглежда, и едно прибързано четене може лесно да подведе. Авторът не е преследвал нито снишаването, нито омаловажаването на великото Евтимиево дело. Точно обратното. Сериозно са го смущавали обаче страхопочителните размери на величието на неговия учител. Трудно и наистина притеснително е било да се разказва за подвизите на Евтимий. Делото положително е плашело и не само защото се е нарушавало исихастското обричане на безмълвност и, както беше отбелязано по-горе, непрости-мо грубо се е нахлувало (макар и само пасивно!) в тайната абсолютно неприкосновена сфера на душата, посветена на общуването между Бога и избора от него инструмент за осъществяване на земната дейност на Благодатта. Повествователното начинание е всявало истински страх у нагърбилия се с него; съзнанието, че за всяко отстъпление от абсолютната безукоризненост, авторът е бил отговорен пред Бога положително не му е давало покой. Вцепеняващият ужас е бил преодолим само посредством цялостно себеотдаване на преданото уважение, пропито от туптящо благоговение към учителя. И точно това чувство, както всеки ред от ПСЕ ясно ни сочи, е движело перото на Григорий Цамблак.

„Ажжа по въсьждоу явленна твораше добродѣтель и тако прѣстом того показоуаше дѣланїе еже ѿт безмѣвїа, еже ѿт смѣренїа, еже ѿт оустроенїа, еже ѿт самого видѣнїа. И въ чюдно нѣкое съмотрити и промысла божїа достоинно творимое“ (16.2–3).

Многократно бива подчертана безучастността на Евтимий спрямо всичко окръжаващо го; енергично се проследява и мащабното нарастване на това равнодушие. Докато той е изцяло съсредоточен в прилагането на най-строгия исихастски устав, всички масово, като че ли обхванати

от колективна психоза, „пришелець²⁵ онь оубоги, нищїи, немилшвитїи, странныи“ търсят. Неудържимо притеглени от него всички други пренебрегват – от местните челници на добродетелите до близките родственници; единствено към Евтимий всеки е устремен „за еже подати доуховнѣа пищѣ и доушѣ алчашѣа испълнити благѣ“ (16.4). Всичко това става, защото сам Бог проявява своя земен инструмент: Евтимий. Както бе сторил във време оно със старозаветния патриарх Авраам, Бог провъзгласява Евтимий нов герой на вратата²⁶; за моралната му чистота и доброта пък го прославя като Йосиф²⁷. Но съпоставката със старозаветните личности не е равностойна: Евтимий надхвърля величието и на двамата, защото и Авраам, и Йосиф са се въздигнали до онова достойнство, вършейки светски дела в езическа среда; Евтимий, напротив, спечелва палмата на победата „посрѣдѣ любовждѣрныхъ мѣжи и о невесныхъ оупражнѣжщихъ сѣ исправленїихъ“ (16.6).

Евтимий „нищо не върши за показ, а напротив по-скоро, за да се укрїе“, затова и неговото „просияване сред множеството богоносни мъже“ (18) е умножавало страданието, което го обхваща, когато всяка негова победа над мистификациите на нечестивия се превръща в претекст познатото само Богу да стане всеобщо достояние²⁸. И за Евтимий, както за Йов, всяко дяволско нападение е нов повод, за да се разкрие колко „много Бог е жалостив и милостив“ (Як 5, 11 и Псалм 102, 8) и как щедро той възнаграждава всеки, който с безпределно търпение и любов посрещва изпратените му патила²⁹.

Пренебрегвайки именитост и ласкателство, завърналият се в родната си Евтимий се уединява в една пещера. Там от всички краища започват да се стичат към него рояци ученици: „толкова многочислени, почтени, тъй достойни за подобен отец, всички търсещи образа на Яковлевия Бог“ (26.2). Така се ражда една нова „общност на Иехова“. Верен на абсолютната възбрана за притежание, Евтимий ги обучава в духа на апостолското слово: „За моите нужди и за нуждите на ония, които бяха с мене, ми послужиха тия мои ръце“ (26.3)³⁰ и, в пълен унисон с принципите на примитивната християнска аскеза, никога не изоставя ръчния труд. Той не му е служил, за да прогонва унието, нещо абсолютно чуждо нему; нито за подsigуряване на някаква печалба, ценена от него по-малко от изхвърлена дрипа, нито пък за задоволяване на ежедневните нужди на физическото преживяване, основна грижа за езичниците³¹, но съвършено непозната нему. Евтимий великодушно е „трупал полза за братята“³², в неизмеримо количество, неподлежащо на изчисление и превъзхождащо безчетната обемност на препълнените от Йосиф с жито хамбари на фараона³³. С два стиха от *Псалтира* – 12, 6 и 118, 103, които съответно гласят: „Господните думи са чисти думи, като сребро претопено в пещ от пръст пречистено седем пъти“ и „Колко са сладки на вкуса ми твоите думи! Да! по-сладки от мед в устата ми.“ – Цамблак ни разкрива

съдържанието на натрупаното от Евтимий съкровище³⁴: новоизвършеният превод на Свещените Писания³⁵.

Цамблак тук достига кулминационната точка на своя тежък труд. Изложението навлиза в апогея на книжовната и филологическа дейност на неговия учител. Този много важен и изключително деликатен период от време отбелязва и сублимното духовно въздигане на Евтимий. Предан на своя безупречен стил авторът наистина безукорно обуздава обхваналата го буря от вълнения. Емоционалното напрежение, което е сграбчило душата му, интуитивно се долавя, но не се провижда. Повествованието продължава да си тече спокойно разказвателно, концептуално сбито и по същество, без нито една значителна подробност, разяснителна за читателя и трогателна за твореца, да бъде жертвана или пренебрегната. И днес, като четем творбата на Цамблак, не може да не се удивим от съвършеното отсъствие на увлечение или на патос при описване на дела, които за него са докосвали възможно най-широката амплитуда на човешката емоция. Бързо, все едно че се леят, се следват един след друг редовете, стройни, умерени, трескаво напрегнати и все пак далечно чужди на възбудата, която обикновено придружава присъщото за тържествения панегирик превъзнесение. В противоположност на това семантичната им значимост, майсторски маркирана от синтактичната структура, е силно проникваща. Заредени с мощно вълнуваща изразителност редовете на Цамблак не оставят равнодушен и най-разсеяния читател.

„Иже въскъ дръвѣка втѣрѣи съи законодавецъ оупразниѣ, јакоже нѣккыя богописанныя скрижали, съ высоты оумныхъ горы съшед и рѣкама носѣ, или же и троуди сѣ, црѣкви прѣдасть скровище въ истинѣхъ небесное: въскъ нова, въскъ чьстна, евангеліюу съгласна, непоколѣвима въ крѣпости догматомъ, тако жива вода³⁶ благочьстивыхъ доушамъ, тако ножъ еретичьскимъ языкомъ, тако шгнь тѣхъ лицомъ. И въпѣаше съ Павломъ: „Дръвѣка мимондѣша; се выша въскъ нова“³⁷ (29. 3—5).

Приравняването на Евтимий с Ап. Павел³⁸ не удовлетворява Цамблак. Апостолската дейност на Търновския Патриарх, тъй значителна и прехвърляща не само националните, но и земните граници, с тази своя велика мащабност избликва от онова творение „за похвали достойно, за почести и за награди“, което с колосалните размери на произтичащата от него полза е равнимо с богоизписаните скрижали (30.2). Затова и сам Бог направлява стъпките и делата на Евтимий, както в древността е направлявал тези на Мойсей. Паралелът е описателен; не се правят сравнения. От охотата и от спасителния план на Бога всичко е било предварително подготвено и Евтимий, както в древни времена Мойсей, намира своето напълно естествено място сред онези велики личности, които, от Авраам до Апостол Павел, с извършените от тях дела са допринесли за изграждането на *Historia salutis*: „Икоже въ Моѣси, вънѣкъ видимаго вывъ и вънѣтръ невидимыхъ и невѣходимыхъ доушежъ въшед — сіе въ шракъ назнаме-

накаже навиче божествена тайнства и совож богоразуміюу въсѣхъ людїи началствова, тожде есть сълюотренїе и на великомъ семъ видѣти, емоуже гора оубо въше не чювестъвенъ нѣкъи земель хлѣмь, нж высота истинныхъ догматъ поученїе, мракъ же ажѣ инымъ невѣмѣстимое видѣнїе, скрижали же и ажѣ на сихъ писмена доуша коупно и оумь, овѣа очищена и освѣщена богами, ихже ради истинныхъ велѣнїи линшгымъ азыкымъ шткры сѣ тайнство въ лѣпотѣ велика нѣкаа и добродѣтелиемъ главизна божествена ревность“ (30.3).

Изнесеното в предните страници изчерпателно илюстрира творческия Цамблаков профил, качеството на неговото перо; дълбокото му обладание на теологическата мисъл и на библейската екзегетика, финеса на неговите усещания и възвълнения и удивителното майсторство, с което ги извайва словесно; способността му да си създава нови риторично-стилистични похвати, които по-точно да отговарят на изискванията на неговия поетически свят. За пълнотата на картината трябва да се уточни мястото на Цамблак сред съвременните нему православно-славянски творци. Пред разкритата филигранена деликатност и необичайна умереност на недостижимата Цамблакова изразност, пред възхитителната вещина, която управлява перото му, въздигнало само този търновски книжовник до върха на възможното усъвършенстване на Евтимиевото стилистично течение, всички други творци бледнеят. От пропаднатата раздалеченост, която дели Цамблак от съвременниците му, не се спасява дори и Епифаний Премъдри, най-видният представител на литературния разгар в земите на Московиего лансирано вече към окончателното си блестящо политическо и културно закрепване.

В годините, когато Цамблак твори на руска земя, изпод перото на Епифаний Премъдри, монах от славната Троице-Сергиева Лавра, се ражда „*Житието на Св. Стефан Пермски*“³⁹. В текста на тази агиографска творба един от най-авторитетните слависти — Рикардо Пикио, съзря (непонятно как) „пълноценното разгръщане на стилистичното течение създадено от Евтимиевата традиция“⁴⁰.

„*Житието на св. Стефан Пермски*“ носи видимите, но и свършено повърхностни!, белези на силното обаяние на тъй нареченото „Второ южнославянско влияние“. Неговият създател старателно е усвоил утвърдените в школата на Евтимий езикови норми. Подчертавам езикови норми, защото Епифаний усвоява само ЛЕКСИКАТА с нейната графична норма. Пренебрегва същевременно литературния СТИЛ.

Епифаний възприема Търновския образец и въз основа на възстановената от него Кирило-Методиева езикова норма ревностно ПРЕЧИСТВА, в семантичен и лексикален план, своя ИЗКАЗ⁴¹. Съвсем съзнателно той се отдалечава от съвременния нему книжовен език на Московие-то, т. е. от онзи древноцърковнославянски или, както е по-правилно да

се нарича, старобългарски, който, пренаситено изпъстрен от проникналите в продължение на четири века местни примеси, вече почти е загубил своята първоначална изисканост.

Случилото се не учудва. Както през XI век Киевска Рус бе избрала усъвършенствания в Симеоновия *Златен век* авторитетен старобългарски за свой литературен език, така и сега, между края на XIV и началото на XV век, изборът на Московията напълно естествено привилегирова езика на южните славяни, в неговия най-висок и издържан литературен израз: именно търновския.

Самите събития принуждават късно основаната (едва в средата на XII век) и останала в продължение на два века и половина в сянката на дълбоката безлична провинция Москва да издири, за да ги направи и свои, наченките на руската държава, на руската династия, на руската политическа, културна и духовна традиция. Така тя открива, както е всеизвестно, своите исторически корени именно в Киевска Рус, където, покълнала от семето на първото южнославянско влияние – истинска *translatio ad Russos* на цялото преводно и оригинално книжовно и духовно богатство на Първото българско царство – се е родила и руската книжовна традиция. Следователно като възприема езика на Търновската книжовна школа, Москва съвсем естествено възстановява нещо, което съвършено инцидентно – вследствие нахълтването на татарските орди – и само временно ѝ е било отнето, но което е чувствала дълбоко и неразривно свое, сродно и принадлежащо⁴² ней от векове.

Епифаний, нека се подчертае още веднъж, възприема речниковия фонд на Евтимиевата школа, докато нейните най-присъщи и качествено нови особености го оставят напълно безразличен. Характерната за Търновци яснота на мисълта, поднесена с типичната им извънредна пестливост на средства, без да се накърни удивителната пренаситеност на израза със семантични и емоционални значимости, не наброява сред последователите си името на този руски агиограф. В стила на Епифаний не се открива нищо сравнимо с онова неуловимо, карстово нарастване на напрежението, подхранено от напълно сдържаната, а понякога дори едва нашепната или само подсказана възхвала, която овладява изневиделица читателя на Цамблаковото слово и се налага властна и доминираща. И това произлиза – нека се подчертае с подобаваща сила! – някак от само себе си, спонтанно, непринудено, безбурно, тихо. Няма гмеж от многословие, няма зашеметяващ вихър от думи. Рожба е на емоционалната сила на натрупаната възхита и на напирещата омая, и двете органически вътъкани в словесната конструкция.

Еднакво далечен и непознат на Епифаний е бил и онзи чуден синтез, притежаван от Евтимий във висша степен и изкусно усвоен от Цамблак, но най-вече великолепно приложен за постигане на отличаващата

го пълна изчерпателност при удивителна пестеливост на средства, която, както вече се каза, е между най-характерните му черти.

Напротив, присъщото за прозата на Елифаний лабиринтено усукване, сравнено с готически стройната архитектурна структура, която придава чар, красота и резервирана елегантност на творбите на търновци, категорично изключва всякаква реална възможност за някаква стилова последователност между Евтимиевата традиция и московския агиограф. За по-голяма яснота привеждам два подбрани произволно откъса, победителни от всяко разсъждение.

„Єдинъ тѣтъ былъ оу насъ епископъ, то же былъ намъ законодавецъ и законоположникъ, то же кръстителъ, і апостолъ, и проповѣдникъ, і благовѣстникъ, і исповѣдникъ, свѣтителъ, оучитель, чиститель, посѣтителъ, правитель, исцѣлитель, архіереи, стражевшъ, пастырь, наставникъ, сказатель, штыць, епископъ“⁴³;

„Яще і оумершоу ти, акы к живѣ к тебѣ глаголю, поминна любвѣнаго давнаго предложѣнїа, тѣмже похвалити тѣ градю, но не оумѣю, елика бѣ изрицаю, и тѣ соутъ словеса скоудна, хоуда бѣ, но истинѣ хоуда и гревѣсти полна. [...] Но что тѣ нареку, ш епискоупе, или что тѣ именовою, или чим тѣ призовѣ, и какъ тѣ провѣщаю, или чим тѣ мѣню, или что ти пригласъ, како похваляю, какъ почтоу, какъ оублажю, како разлжж, и како хвалоу ти съплетоу? Тѣм же, что тѣ нареку пророка ли, іако пророческаа проречѣнїа прѣтолковалъ еси, і гаданїа пророкъ оуяснилъ еси, і посредѣк людїи невѣрныхъ и невѣгласныхъ іакъ пророкъ имъ былъ еси; апостла ли тѣ именовою іако апостолское дѣло сътворилъ еси, и равно апостолѣмъ равно шкразгасѣ подвижасѣ, стопалѣ апостолскимъ послѣдѣа; законодавца ли тѣ призовоу или законоположника, илже людемъ безаконнымъ законъ далъ еси, и не бывшъ оу нихъ законоу, вѣроу им оуставилъ еси, и законъ положилъ еси; кръстителѣ ли тѣ провѣщаю, іако кръститъ еси люди мншгы, градъщаа к тебѣ на кръщенїе; проповѣдника ли тѣ прогласоу, понеже, іако бирѣш на торгъ клича, тако и ты въ азыцехъ велегласно проповѣдалъ еси словъ божїе? Євангелиста ли тѣ нарекоу или благовѣстника, илже благовѣстилъ еси в мирѣ свѣтѣе євангелїе Христовѣ и дѣло благовѣстника сотворилъ еси...“⁴⁴.

Една безпристрастна оценка не може да отрече това, което е очевидно: двете творби са просто несъвместими, защото са противоположни и взаимно противопоставящи се стилово, идеологически и концептуално. „Житието на Св. Стефан Пермски“ — съчинение прекалено дълго⁴⁵, отличаващо се с непоносимо многословие, „с многочислени витиевати отстъпления и лирически излияния“⁴⁶, с една натруфена до границата на отегчителното излишествo украса, няма никаква допирна точка с Цамблаковата творба и именно тази липса на общи величини прави двете произведения несравними.

Елифаний не е познавал жанровия занаят, както сочи липсата на назидателни примери, която прави практически неизползваем паметни-

ка. Съвършено непозната му е била и жанровата поетика; безизвестен му е бил вдъхновяващият я идеал. Това му е попречило да осъзнае съвършеното излишество на поне четири пети от цялата тази грамада от думи в насипно състояние и произлизащата необходимост да бъдат много строго отсеги, за да се спаси само онова, което допринася за пресъздаване на исихастката самота и безмълвие. Водовъртежните игри на неговите бурни словесни потоци са убийствени за исихастката поетика, както и за агиографския жанр. Те всичко помитат: от глухото ехо на безлюдното пространство, погълнало уединена фигура на св. Стефан Пермски, неуморим божи труженик, до величествеността на подвизите на този *miles Christi* и внушителността на неговото дело⁴⁷.

Усърдното и настойчиво, колкото и излишно, дирене на най-подходящия и точно определящ подвизите на светеца израз се превръща в истински тормоз. Отчаяното изплитане на помпозни синонимни гирлянди и трупането на безплодни изморителни синтактични конструкции измъчват читателя и сочат творческото неумение на автора. Неговата пенлива многословност, присъща за езичниците, е била недопустима за исихастите. Като лавина, която нараства и все по-бързо се спуска надолу, диренето-преплитане става все по-задъхано, безрезултатно и самоцелно. Нарастващото „пищно-тържествено“⁴⁸ синонимно редуване между предложени и отречени изрази се разразява в оглушително финално кресчендо, което заличава границата между безредно нанизаните хвалби и изригващите жалостни стонове на отчаяния автор, създаващ изразителната си немощ.

В светлината на изнесеното става ясно, че писмото на Епифаний съвсем не е „един исихастки вариант на общото място (*topos*) за неизразимост, в смисъл на усилие и търсене на вдъхновената дума“⁴⁹, както твърди Пикио и това становище трябва окончателно да отпадне, задължително отнасяйки със себе си в окончателното забвение и въображаемите изоколни структури⁵⁰.

Днес е трудно да се определи със сигурност дали това тъй рязко стилово различие-противопоставяне между Епифаний и Търновската книжовна школа е плод само на оскъдността на таланта на руския агиограф или пък е било продиктувано от точно определен идеологически мотивиран избор. Без да се изключва категорично първата алтернатива (нито да се възприема цялостно втората) трябва да се изтъкне, че стиливият монограм на Епифаний е бил съзвучен с нуждите на съвременната московска културна общност, която е обмисляла и подготвяла теоретичното оправдание на собствената си водеща функция в сплотяването, около столицата на бъдещата независима руска централизирана държава, енергии, идеи и концепции.

В заключение трябва да си припомним, че онези сред исихастите, които с изкусното си перо са надживели вековете, са ни оставили наистина великолепни творения. Естествено не са ни познати какви творчески усилия и трудности се крият зад това великолепие. Възможно е неговото създаване да е било съпътствано от сериозни затруднения. Даже и така да е било, творците-исихасти са успели завидно майсторски да ги укрият. Ето защо докато с редовете на Елифанй читателят рискува астматичната криза, леенето на исихастката крилата проза е извор на истинска наслада.

БЕЛЕЖКИ

¹ За библиографията вж. поредицата Търновска книжовна школа, ТТ. I–VI, С., 1974–1999 и История на българската литература, I, 1962, сс. 326–345.

² Там създава *Житието на Стефан Дечански* – вж. изданието със същото заглавие подготвено от А. ДАВИДОВ, Г. ДАНЧЕВ, Н. ДОНЧЕВА-ПАНАЙОТОВА, П. КОВАЧЕВА, Т. ГЕНЧЕВА. С., 1983.

³ Прекарва в Цариград, в прочутия манастир „Студиос“, последните години на XIV в. По времето на Патриарх Матей е секретар в Патриаршията.

⁴ През 1401 г. пристига в Молдова, където се прославя като увлекателен оратор – срв. **Яцимирский, Я. И.** Из история славянской проповеди в Молдавии и Влахии. СПб., 1906.

⁵ Въпреки опозицията на Москва, съюзените усилия на Цариградската патриаршия с тези на литовския крал Витовт (1350–1430) надделяват и бива избран за Киевски митрополит. Два пъти представя официално Руската църква (през 1414 г. и през 1418 г.) на Събора в Констанца.

⁶ За съжаление все още се очаква отпечатването на подготвеното от Ю. Бегунов издание на Цамблаковите събрани съчинения.

⁷ И петте ръкописа на традицията на ПСЕ са снети на руска земя. Авторът се подписва Григоріа архієпискоупа Рѡсїнскаго и това даде повод да се приема като най-вероятна хипотезата Похвалата да е била написана в Киев, в периода 1414–1419 г. За текста на паметника вж. тук цит. в бел. 8 издание.

⁸ Заслужават внимание, независимо от някои моменти на увлечение (вж. сравненията със съвременната белетристика, с. 44), страниците на П. Русев за художественото изображение на основния герой – срв. **Русев, П., И. Гълъбов, А. Давидов, Г. Данчев.** Похвално слово за Евтимий от Григорий Цамблук. С., 1971, с. 38–53. При третирането на подобни аргументи заостреното внимание е задължително. Литературната измислица (*fictio*) е била непозната на средновековните православно-славянски автори. Първи я прилагат в творчеството си, и то едва през XVIII век, московските автори. Тази обективна даденост често се забравя и от това много страдат, защото губят научна меродавност и престиж, славистичните ни дирения. Не е ли време да се прекрати приписването на научно достойнство на дисертации и монографии, които въпреки строгата средновековна тематика, игнорират дори и съществуването на Свещените Писания? Не по-малко порицателни и вредни, бих казала дори фатални, за науката са мнимите открития на напълно несъщес-

твуващи влияния, паралели и зависимости между български и старогръцки творци. Припреният изследовател, невежа в библейската егзегетика и бос в областта на примитивната християнска литература, възприема един банален библейски *topos*, задължително използван от всички, които през вековете в различните краища на християнския свят са творили, изхождайки от общия референт – Библията, като оригинално мислене на някой старогръцки автор и без много да се замисля с лекота го превръща във въображаем образец за даден старобългарски автор. Многочислените примери са пред погледа на всички и канят всички да се замислим сериозно по въпроса: как може да изскочим вън от тези подвижни пясъци?

⁹ ПСЕ предлага единствено това на Теодосий, основателя на Килифареvския манастир, ученик на Григорий Синаит – вж. *infra*.

¹⁰ За тълкуването на *Встъплението* срв. Коссова, А. Джамбелука. „Похвално слово за Евтимий“ от Григорий Цамблак: семантични нива и херменевтика. Сб. Търновска книжовна школа, Т. 5. Пети международен симпозиум, Велико Търново, 6–8 септември 1989, 93–107, Велико Търново, 1994. Не споделям изнесените в статията на ДЖОВАННА БРОДЖИ БЕРКОВ резултати – вж. „Похвално слово“ Евфимию търновскому Григория Цамблака: структура текста и его значение. – Сб. Турските завоевания и съдбата на балканските народи, отразени в исторически и литературни паметници от XIV–XVIII век. Велико Търново, 1992, 322–328. Анализът почива на погрешна основа. „Особую ролю – четем на 323 – в ‘Слове’ имат два библизма; они, по выражению Риккардо Пиккио, составляют *тематические ключи* текста. Первый библеизм такого рода – фигура Моисея и Аарона, второй – Иеремии“. В случая Броджи Берков е схванала погрешно мисълта на Пикио (за съжаление този вид инциденти съвсем не са рядкост в нейните страници), който, с пълно основание, твърди нещо съвсем различно – срв. Picchio, R. *Hesychastic Components in Gregory Camblak's "Eulogy of Patriarch Euthymius of Trnovo"* Сб. Доклади от Симпозиума за Славянски култури: Българският принос в славянските култури, Колумбийски Университет в град Ню Йорк, 14 ноември 1980 г., Sofia Press 1983, 132–142, където на с. 132 четем: „*In the Eulogy of Euthymius by Gregory Camblak the thematic clue is represented by a citation from the Gospel of John 1:12 which reads:* Єлицѣ въ пришаа его ... дасть им овласть чадомъ божнимъ быти“. Оценката на Пикио намира допълнителни доказателства в резултатите от моя анализ на семантичните нива в ПСЕ – срв. цит. по-горе студия. А що се отнася до *тематичния ключ* като такъв, той може да е и сложностъставен – вж. R. Picchio, *The Function of Biblical Thematic Clues in the Literary Code of Slavia Orthodoxa*, „*Slavica Hierosolymitana*“, Jerusalem 1977, с. 1–31, но задължително трябва да е само **ЕДИН**. И най-важното: творбата, в която е поместен, бива зачената с него, т. е. той се избира **предварително**. В противен случай наличните един или повече библейски цитати не изпълняват (не могат да изпълняват!) функциите на *тематичен ключ*. Точно такъв е случаят с руската „Повестъ о Петре и Февронии“. Агиографският разказ се ражда като народно житие, последвало таченето на тези местни светии, въздигнати до почитите на олтара от поданиците им. Цитатът от Гал 3, 27 (а не 3, 28 както погрешно се твърди), поместен от Ермолай Еразм в прибавеното от него теологично Предисловие към съществувалите вече от три века народности житийни епизода, в никакъв случай не може да се тълкува като тематичен ключ, както прави БРОДЖИ БЕРКОФ – срв. *Narrativa e norma letteraria nella Russia del*

Quattrocento e del primo Cinquecento. *Europa Orientalis*, 9, 1990, 37—57.

¹¹ Цитатите (с пореден номер на абзаца и изречението) се дават по изданието цит. тук в бел. 8.

¹² Срв. Псалми 25, 3—85, 11—110, 7 и 118, 142 и 160.

¹³ За всеки един от двамата са цитирани по четири епизода; отнасящите се до Илия са: 1 *Сам* 17, 1—6 : 19, 13 : 36—38 и 42—48. Тези на Кръстителя са: *Мт* 3, 1 : *Иоан* 1, 6 и 1, 15 и *Мт* 3, 13 и сл.

¹⁴ В беглия встъпителен намек откриваме едно красноречиво позоваване на присъщата за древния Израел символична и религиозна концепция за пустинята. В пустинята избраното племе среща своя Бог и точно това я превръща в идеалната среда, в която всеки човек, особено ако е нуждаещ се от помощ, може да срещне Йехова. От пустинята между другото Йоан Кръстител започва своята проповед (срв. *Мт* 3, 1 и *Лк* 3, 2), а и сам Исус прекарва в нея четиридесет дни в пост и молитва преди да започне своето служение.

¹⁵ „Ниже въ Іліа чудотворѣ, съвъсхити съ прѣславныиши, ниже съвъзвыси съ Іванъ иже паче чловѣка жителствови, нъ прѣвыша паче свѣреннѣишиа мѣдрствужіе, по еже великыхъ исправленіи прѣд собож оузрѣти мѣзды. Ниже въ обыче грѣдыннаа тѣгота възносити іако на небо Іліѣ, иже съа стажав'шаго, ниже аггела сътворати іакоже Іванна, нъ низвъсати оушлелно и шт аггелъ въсь оустраати“ (8.4—5).

¹⁶ Не трябва да убегне от вниманието ни, че тук има пряко позоваване на диреното от Евтимий, по примера на мъчениците, кръвно доказателство, т. е. готовността да изпие до дъно Христовата чаша — срв. Коссова, А. Джамбелука. Похвално слово..., цит. съч., с. 100—101.

¹⁷ „Кто въ тако...“ въвежда първото от деветте риторични въпросителни изречения, които изграждат несравнимото аскетично превъзходство на Евтимий — срв., в цит. съч., с. 131—137.

¹⁸ Вж. *Фил* 2, 8.

¹⁹ Манастирът е основан около 1350 г.

²⁰ Вж. *Гал* 2, 9.

²¹ Вж. 1 *Птр* 2, 2.

²² Когато Григорий Синаит (ок. 1265—1346) намира убежище в Парория, в Странджа планина, сред неговите ученици и последователи заедно с Теодосий Търновски се отличава и Калист, бъдещият Константинополски патриарх. За съчиненията на Григорий Синаит вж. *P. G.*, t. 150, coll. 1240—1336.

²³ Вж. 1 *Цр* 3, 1—12 и *Евр* 1, 7.

²⁴ Много съществени моменти и аспекти, заслужаващи обстоен разбор, принудително в тази кратка студия биват пренебрегнати. Трябва обаче да се обърне внимание на стилистичния финес, с който Цамблак възпроизвежда и второстепенните подробности. Свещеният ръст на Теодосий Търновски възраства пред нас изневиделица. В късото разстояние на един израз и със съучастието на двойното отрицание, което безапелационно утвърждава, достига връхния чин на Божий пророк. Това извисено словесно изкуство е несъвместимо с декламационните парадно натруфени изявления на един Епифаний Премъдри (срв. *infra*). Каква антиподна крайност между, от една страна, безплодните надути емоционално безлични изрази на руския агиограф, които не смайват, а изтичат, изгубвайки се безследно; а, от друга — онези тъй силно вълнуващите и завладяващи, пошушнати с лекота, Цамблакови вметвания.

²⁵ Става дума за престоя на Евтимий в Цариград.

²⁶ Вж. *Бт* 12.

²⁷ Вж. *Бт* 41, 37—57.

²⁸ Вж. *Мт* 5, 16.

²⁹ *ПСЕ*, 21.1—24.5.

³⁰ Вж. *Д. ап.* 20.34.

³¹ Вж. *Мт* 6, 15—34.

³² Вж. *Мт* 25, 14—23.

³³ Вж. *Бт* 41, 49.

³⁴ За неотменимото задължение на всеки *homo Dei* да администрира с умение повереното му двойно съкровище – Старият завет обогатен от усъвършенстванията на Новия – срв. **Коссова, А. Джамбелука**. Законът и Благодатта в Похвално слово за Кирил и Методий. В: Полата кънигопись'ная, 14—15, 1985, 109—121.

³⁵ „Прѣписаніе вожьственыхъ книгъ от еладскаго языка на вѣлгарскыи. И да не кто, слышавъ сѣ глаголюща мѧ, възнепшоуетъ нас от истины вѣнѣк нехъдѣти, за еже книгамъ вѣлгарскымъ лингвими лѣткы старѣишии о от самыхъ началъ крѣщеніа языка шного сѣцили, нѣж и великаго въ свѣтлыхъ сего [...]; биле са обаче “книгы, несложни въ рѣчехъ павиша съ и разоумѣнїи грѣчьскыхъ писанїи несъгласны, дебелишми же свѣзаны и не гладкы къ теченїю глагольному” (28.2—3, 29.1).

³⁶ За теологическата многозначност на този израз от саморазкритието на Христос вж. **Коссова, А. Джамбелука**. Похвално слово..., цит. съч., с. 98—99.

³⁷ Вж. *2 Кор* 5, 17.

³⁸ За херменевтиката на този текст пасаж вж. **Коссова, А. Джамбелука**. Похвално слово..., цит. съч., с. 99.

³⁹ Вж. Житие Св. Стефана Епископа Пермского, издано [В. ДРУЖИНИНЫМ], СПб. 1897 / Photomechanic reprint with an introduction by [D. ČIŽEVSKIJ], Mouton 1959.

⁴⁰ Вж. **Picchio, R.** *Storia della letteratura russa antica*. Firenze, 1968, с. 127.

⁴¹ Срв. изрядния анализ предложен от **В. А. Ларин** в Лекции по истории русско-го литературного языка (X – середине XVIII в.). Москва, 1975, с. 246—250.

⁴² Ларин говори обстойно за т. нар. „Второ южнославянско влияние“ като за процес на реставрация на старобългарския, който той нарича *старославянски*, а на с. 241—242 четем: „Второе южнославянское влияние этот процесс можно назвать реставрацией старокнижных традиций в литературном языке, в основном его реставрация старославянского языка“. Няколко страници по-напред относно автора, който тук главно ни интересува, уточнява: „Язык Епифания Премудрого в основном старославянский“, с. 248 и „Лексика Жития Стефана Пермского также в основном старославянская“, с. 249. Епифаний буквално плагиатства **О писменехъ** от Черноризец Храбър (срв. **А. Джамбелука Коссова**. *За един характерен момент в компилативната дейност на Епифаний Премъдри*, „Palaeobulgarica“, I, 1980, сс. 73—81), а си присвоява дълги откъси и от Иларионовото Слово о Законѣ и Благодати. И в двата случая не е почувствал нуждата да нагоди тези разнородни текстови материали, хронологично диференцирани от поне четири века, към своя език.

⁴³ Житие Св. Стефана..., цит. съч., с. 88.

⁴⁴ Пак там, с. 102.

⁴⁵ Евтимиевите творби, с изключение на двойното (и по брой на страници: тридесет и две) Слово за Константин и Елена, не надвишават двадесет печатни страници

– срв. **Kaluzniacki, E.** Werke des Patriarchen von Bulgarien Euthymius (1375–1393), Variorum Reprints, London, 1971, а сред Цамблаковите *Слова* Евтимиевото, което е най-дългото, не надвишава двадесет страници. Житието на св. Стефан Пермски, в цит. издание, обхваща 110 страници.

⁴⁶ Срв. **Гудзий, Н. К.** История древнерусской литературы. Москва, 1966, с. 250.

⁴⁷ Най-красноречиво доказателство, че творчеството на Епифаний е несъвместимо не само с исихастката поетика, но дори и с каноните на агиографията, се открива в решението на Троицко-Сергиевата Лавра да възложи на Пахомий Логотет (Серб) основната преработка на Житието на св. Сергей Родонежски: истинско светотатство, ако не бе оправдана от пълната творческа некадърност на ученика и пряк свидетел на живота на великия руски светец.

⁴⁸ Пак там, с. 253.

⁴⁹ Срв. **R. Picchio, L'”intreccio delle parole” e gli stili letterari presso gli Slavi ortodossi nel tardo Medio Evo**, в Сб. Studi slavistici in ricordo di Carlo Verdiani, Pisa, 1979, ss. 245—262, цит. на с. 261; и в български превод в авторския сборник Православното славянство и старобългарската културна традиция. С., 1993, сс. 531—559; цитатът на с. 552.

⁵⁰ Доказанията за несъстоятелността на тезата за изоколните структури са вродени в самите примери, които не рядко не отразяват огледално изворовия текст, както всеки по-старателен читател сам може да установи.